

تا که در هر گوش ناید این سخن
یک همی گویم ز صد سرلُدن
(مثنوی، ۱۷۶۲/۱)

روایتِ سرِّ دلبران

بازجست زندگی و تجارب تاریخی مولانا در مثنوی

دکتر قدرت‌الله طاهری

سرشناسه	: طاهری، قدرت‌الله
عنوان و نام‌پدیدآور	: روایت سِر دلبران / نویسنده قدس سره طاهری
مشخصات نشر	: تهران: نشر علمی، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۴۵۷ ص.
شابک	: ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۴۰۴ - ۲۴۹ - ۲
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیا
موضوع	: مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۴ ق. - حیات و خدمات
موضوع	: مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد، ۶۰۴-۶۷۴ ق. - مشهور به: دین و دین.
موضوع	: خواب دیدن در ادبیات.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ر ۶۲۹/۱ PIR۵۳۰۱
رده‌بندی دبویی	: ۸۵۱/۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۲۱۱۱۴

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه - تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۷ - ۶۶۴۹۶۶۱۱ - فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

روایت سر دلایز

بازجست زندگی و تجارب تاریخی مراد دینوری

دکتر قدرت الله طاهر

چاپ اول: ۱۳۹۲

تیراژ: ۱۰۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

حق چاپ محفوظ است.

شابک ۹۷۸ - ۹۶۴ - ۴۰۴ - ۲۴۹ - ۲

مرکز پخش: انتشارات علمی - خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران

شماره ۱۲۲۴ تلفن: ۶۶۴۶۵۹۷۰ - ۶۶۴۶۳۰۷۲

پیشگفتار

درباره مولوی و آثار او از جمله مثنوی، بسیار سخن گفته اند و کمتر ابعادی از اوایی زندگی و هنر او باقی مانده است که پژوهشگران قدیم و جدید بدانها نپرداخته باشند؛ با وجود این، شخصیت، زندگی و آثار وی چنان غنا و عمقی دارد که به جرأت می‌توان گفت همه پژوهش‌های انجام گرفته تنها بر بخش ناچیزی از حقیقت حال او و ارزش‌های برآثارش پرتویی از شناخت افکنده اند و همچنان باب تأمل و ورزی‌ها در تمام زمینه‌های مربوط به زندگی و آثار او مفتوح است. پژوهش حاضر نیز، بی‌آنکه به فروتنی مرسوم و سختگیرانه است یازد، تنها به منزله کوششی بسیار ناچیز در قرائت زندگی و تجارب شخص او و احیای یادگارهای او از کتابخانه‌های موجود در دسترس باشد. اصل این نگاه نیز، تازه نیست. زیرا نخستین کسی که رابطه زندگی و تجارب فردی مولوی و بازسازی آن در مثنوی اشاره کرده، سرانجام و سپس سلطان ولد، فرزند و گزارشگر نخست زندگی او و بعد از وی، فریدون سپهسالار بوده اند. از متأخران، رگه‌هایی از این نگاه را در آثار علامه بدیع الزمان فروزانفر، استاد برجسته ادبیات فارسی، آنه ماری شیمل و تا حدودی در دیدگاه‌های پراکنده سیروس شایسته می‌توان پیگیری کرد. از این باب نیز، راقم این سطور دلنگرانی ندارد و ضمن پاسداشت و احترام به پیشینیان قدیم و جدید، اشارات آنها را به قول چارلز نیکل در حکم «اندیشه‌های بی‌پایام آور» تلقی کرده و به صورت عملی، بازتاب آشکار و نهان تجربه‌های فردی مولانا و ملامات او با اطرافیان‌ش را در مثنوی با بهره‌گیری از دیدگاه‌های علمی جدید مانند نظریه روان‌شناسی و ادبیات در باب خواب و رؤیا و همانندی ساختاری، زبانی و محتوایی آن با متن ادبی و نظریه معرفت‌شناسانه سورن کی یر کگور، نشان داده است. فصل نخست تحقیق با توجه به سه پیشفرض؛ یعنی اصل رابطه هنر و تجربه فردی هنرمند، شباهت

متن ادبی با رؤیا و رابطه تجربه زیستی مولانا با مثنوی نوشته شده است. در فصل دوم، با اتکا به نظریه و نظام فلسفی کی یر کگور و با مقایسه مراحل و تحول زندگی او و عطار، فرایند تغییر و تحول فکری و شخصیتی مولانا بررسی شده است. در فصل سوم زندگی مولوی و نزدیکان او و بازتاب آن در مثنوی مورد نظر بوده است. این فصل، به نام رنگ و بوی تحلیل تاریخی به خود گرفته است. با وجود این، اطلاعات تاریخی به در منابع قدیم و جدید آمده اند، با نگاهی انتقادی بررسی شده اند و در بسیاری از موارد تفسیری را با منابع گذشته به دست آمده است که می تواند باب گفتگو و تحلیل انتقادی را در این زمینه فراهم آورد. در تحلیل تعداد معدودی از داستان ها و تمثیلات مثنوی، به نام «حوزه خوانش تأویلگرایانه» گردیده و اذعان می دارد خوانش های ارائه شده تنها یکی از میان خوانش های فراوان این متن «چندلایه» و رازوارانه است و خوانش وجودی و بی حاش کشنده خوانش های ممکن گذشته و آینده نخواهد بود. نکته دیگر اینکه در این کتاب، تنها بازتاب معدودی از تجربه های خصوصی مولانا در تعداد محدودی از قصه ها و تمثیلات بررسی شده است و کاویدن همه تجارب در تمام تمثیلات عملاً در یک پژوهش ممکن نیست؛ زیرا از یک سو، تمام تجارب فردی و رخدادهای زندگی شاعر به رغم تلاش نسبتاً وسیعی که در قیاس با شاعران دیگر از زندگی و زمانه او در اختیار داریم، در منابع تاریخی ثبت نشده اند و از سوی دیگر، در شعر مولوی به معنای دقیق کلمه با مشکل مواجه هستیم؛ به گونه ای که مولانا به عنوان یکی از چیره دست ترین شاعران جهان، برای عمق بخشیدن به شعر خود، چنان تردستانه «سر دلبران را در حدیث میگردان» و برمی ریزد که زندگی خود و نزدیکانش را در لایه لای نه توی قصه ها مکتوم می سازد. بنابراین، راه تأویل سایر تمثیلات انبوه دیگری که در این پژوهش بدانها پرداخته نشده است، بر این اساس و روش باز است و اگر محققان دیگری به این وادی ورود پیدا

کنند، مایه خشنودی نویسنده خواهد بود که توانسته است بابت تازه در مولوی و مثنوی پژوهی باز کند. در پایان، از خوانندگان عزیز، پژوهشگران و مولوی شناسان دانشمند توقع دارم با نگاه انتقادی، لغزش های متن را یادآوری کنند و بزرگوارانه این ناچیز را از دگام های علمی و سازنده خود بهره مند سازند. همچنین، از جناب آقای محمدعلی عباسی، مدیر فرهیخته و دانش دوست انتشارات علمی که با اهتمام و همراهی خود امکان برآوردن این اثر را فراهم کردند، سپاسگزارم و بهروزی و شادکامی ایشان را از خداوند بخشنده می خواهم.

و من الله التوفیق

تهران ۱۳۹۲

فهرست مطالب

۷	 پیشگفتار
۱۵	 فصل اول - مبانی نظری و پیش فرض ها
۱۶	 مقدمه
۱۸	 پیش فرض نخست - تجربه به مثابه ماده اصلی و پراسازنده شعر
۲۷	 پیش فرض دوم - بساطت ساختاری و روایی رؤیا با متون نمادین
۳۱	 رابطه رؤیا با تجربه ای وزانه
۳۳	 رابطه رؤیا با کشف و بهبود آری
۴۰	 منطق روایی مشترک رؤیا و آثر ادبی
۴۷	 پیش فرض سوم - رابطه مثنوی با سرب زبسته مولانا
۵۷	 یادداشت های فصل اول
۶۱	 فصل دوم - فرایند و حقیقت تحول روح مولانا
۶۲	 مقدمه
۶۴	 مولانا؛ خواجه پای در گِل خوشنمایی و اشتها
۶۸	 حقیقت ایمان در نظر کی یر کگور و مولانا
۷۸	 سپهرهای سه گانه زندگی در نظریه کی یر کگور
۸۳	 سپهرهای سه گانه در زندگی شخصی عطار، مولوی و کی یر کگور
۹۳	 مراحل دستیابی به ایمان
۱۱۴	 تحقق امر مقدس از طریق «دیگری»
۱۲۵	 یادداشت های فصل دوم
۱۳۱	 فصل سوم - بازتاب زندگی مولانا و نزدیکان او در مثنوی

..... ۱۲ روایت سر دلبران

..... ۱۳۲ مقدمه

..... ۱۳۵ بخش اول- بازتاب زندگی مولانا در آثار او

..... ۱۳۵ دوران خامی

..... ۱۵۰ دوران پختگی

..... ۱۶۰ بازتاب دوباره مولانا

..... ۱۶۱ دشمنی مولانا با شمس؛ آغاز مجلد بحران

..... ۱۶۶ دوران سوختگی

..... ۱۶۹ یادداشت‌های بخش اول

..... ۱۷۳ بخش دوم- شمس و یزی مثنوی

..... ۱۷۳ مقدمه

..... ۱۷۵ شمس در محضر مولانا

..... ۱۸۰ بازتاب دشمنی مریدان با شمس در آثار

..... ۱۹۶ سرنوشت نامعلوم شمس

..... ۱۹۹ یادداشت‌های بخش دوم

..... ۲۰۱ بخش سوم- صلاح الدین زرکوب در مثنوی

..... ۲۰۱ صلاح الدین پیش از خلافت

..... ۲۰۲ صلاح الدین، جلوه انسان کامل

..... ۲۰۸ صلاح الدین در مثنوی و آثار دیگر مولانا

..... ۲۱۰ مخالفت مریدان با صلاح الدین

..... ۲۱۵ داستان موسی و شبان؛ حکایت حال مریدان و صلاح الدین زرکوب

..... ۲۳۵ یادداشت‌های بخش سوم

بخش چهارم - حسام الدین چلبی در مثنوی	۲۳۷
نقش حسام الدین در زندگی مولانا	۲۳۷
حسام الدین و سرایش مثنوی	۲۳۹
تأثیر حسام الدین در مثنوی	۲۴۷
وقف سرایش مثنوی بعد از اتمام دفتر اول	۲۵۴
یادداشت‌های بخش چهارم	۲۶۳
بخش پنجم - حضور غیرمستقیم علاء الدین محمد در مثنوی	۲۶۵
اطلاعات زندگی‌نامه از علاء الدین محمد	۲۶۵
علاء الدین و دشمنی امیر تبریزی	۲۶۶
علاء الدین، فرزند عاق شد مولانا	۲۶۸
نامه‌های مولانا به علاء الدین	۲۷۱
مقایسه علاء الدین و کتمان در مثنوی	۲۷۸
یادداشت‌های بخش پنجم	۲۸۳
فصل چهارم - داستان پادشاه و کنیزک؛ بارنمای داستان بحرانی زندگی مولوی	
(نمونه اول)	۲۸۵
مقدمه	۲۸۶
زمینه و علل روانشناختی شکل‌گیری داستان پادشاه و کنیزک	۲۸۸
رابطه بینامتنی حکایت پادشاه و کنیزک با روایت‌های پیشین	۲۹۳
مولانا؛ پادشاه دنیا و دین	۲۹۵
کنیزک، کیمیاخاتون	۳۰۷
طیب الهی؛ شمس تبریزی	۳۱۳

۳۲۶	زرگر؛ علاءالدین محمد
۳۳۱	یادداشت‌های فصل چهارم
فصل پنجم - داستان طوطی و بازرگان؛ بازنمایی ورود مولانا به سپهر دینی (نمونه)	
۳۳۵	(م)
۳۳۶	مقدمه
۳۳۸	خلق روایه داستان طوطی و بازرگان
۳۴۶	موضوع مرکزی داستان طوطی و بازرگان
۳۵۴	قصه طوطی و بازرگان - رابطه آن با تجربه خصوصی مولانا
۳۶۰	طوطی؛ مولانای درفت در پیش خوشنامی و اشتها
۳۶۶	طوطی هندوستان؛ شمس تبریزی
۳۷۷	یادداشت‌های فصل پنجم
فصل ششم - داستان دقوی؛ بازنمایی مولانا در سپهر اخلاقی (نمونه سوم)	
۳۸۳	
۳۸۴	مقدمه
۳۸۶	تجربه ادبی؛ رابطه بینامتنی داستان با روایت‌های گذشته
۳۸۹	تجربه عرفانی (نظری و عملی)
۳۹۵	دقوی؛ مولانای درگیر در سپهر اخلاقی
۴۱۲	شمس تبریزی؛ آفتابی درج اندر ذره ای
۴۲۱	یادداشت‌های فصل ششم
۴۲۷	منابع و مآخذ